

ISSN 2082-8675

nr 22 (01/2020)

KWARTAL

MAGAZYN SKN SPATIUM

Rafał Mysiała, Justyna Wiktorska

Pomnik historii jako najwyższa forma ochrony dziedzictwa kulturowego.

Przykład pomnika historii - wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego Łodzi

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe; zabytek; ochrona dziedzictwa kulturowego; formy ochrony zabytków; pomnik historii; Łódź.

Wprowadzenie

W czasach współczesnych bardzo mocny akcent na wielu wydarzeniach i podejmowanych decyzjach wywiera wartość historyczna danego miejsca lub obiektu. Jeszcze do niedawna zabytki były traktowane drugorzędnie, a niekiedy bezpowrotnie niszczone, ponieważ nie widziano w nich potencjału rozwojowego, a uważano je raczej za źródła problemów. Obecnie, historia nie jest już tylko zbiorem zdjęć, map i legend. Zrodziło się jej nowe znaczenie, które staje się motorem rozwoju. Obiekty przeszłości pełnią nowe funkcje, przechodzą procesy rewitalizacji, a historycznie ukształtowane układy urbanistyczne przystosowywane są do współczesnych standardów. Wartość historyczna może mieć różne wymiary. Z jednej strony jest to wymiar materialny, w postaci czystych zysków ekonomicznych. Kluczowy jednak wydaje się być wymiar społeczny i emocjonalny, który stanowi podstawę do podjęcia dalszych działań. Obiekty zabytkowe zyskują na wartości dopiero wtedy, kiedy mieszkańcy utożsamiają się z nimi, czują do nich szacunek i chcą je chronić. Zabytek to nie tylko piękny budynek, który trzeba podziwiać z daleka. To również miejsce znaczących wydarzeń historycznych, wspólna historia, miejsce integracji i tożsamości. Każdy zachowany element dziedzictwa

kulturowego jest swoistą kopalnią wiedzy, a wraz ze wzrostem wiedzy, wzrasta poczucie identyfikacji z daną historią. Jedno jest niewątpliwe – dziedzictwo należy chronić.

W polskim prawie sprecyzowane są formy ochrony zabytków. Każdy słyszał o rejestrze zabytków, ewidencji zabytków, wpisie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, czy ochronie poprzez wpis do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Zupełnie nową formą ochrony dziedzictwa kulturowego, która dopiero w późniejszym czasie od ustanowienia spotkała się z dużym zainteresowaniem jest pomnik historii. Liczba obiektów i miejsc objęta tą formą ochrony oraz ich różnorodność świadczy o potrzebie wzmocnienia ochrony i wypromowania dziedzictwa kulturowego. Głównym celem pracy jest zatem omówienie pomnika historii na tle innych form ochrony zabytków oraz przedstawienie przykładu pomnika historii - wielokulturowego krajobrazu miasta przemysłowego Łodzi.

Dziedzictwo kulturowe i formy jego ochrony

Dziedzictwo kulturowe są to wszystkie wartości jakie dzisiejsze społeczeństwo odziedziczyło po swoich przodkach. Warto zaznaczyć, że dziedzictwo kulturowe to nie tylko dobra i wartości materialne. Oczywiście, zabytki są nieodłącznym elementem dziedzictwa, ale istotne są też czynniki niematerialne. Przez lata kształtowane tradycje, normy i zasady, dialekty lokalnych społeczności, ludowe obyczaje to wszystko w połączeniu z dobrami materialnymi tworzy dziedzictwo, które dzisiejsze pokolenia muszą zachować dla przyszłych pokoleń (Pruszyński, 2001). Mówić o dziedzictwie należy wtedy, kiedy społeczeństwo utożsamia się z danymi obiektami i tradycjami. Dziedzictwo kulturowe to nie to samo, co dobra kultury (spadek artystyczny i historyczny), ponieważ jest tworzone teraz poprzez poczucie odpowiedzialności i przynależności do danego miejsca/obiektu. Trudno jest określić konkretną definicję dziedzictwa kulturowego. Jest to pojęcie dość młode, przez co często nadużywane i źle interpretowane (Tomaszewski, 2013). Czysto materialne podejście jest skutkiem pewnego przyzwyczajenia i uogólnienia, a traktowanie wartości historycznych przez pryzmat wartości ekonomicznej – dość upraszczające. Trudności związane z prawidłowym rozumieniem dziedzictwa kulturowego wynikają ze złożoności i szerokiego zakresu jakie ono obejmuje (Pruszyński, 2001).

Po pierwsze – dziedziczenie. Pojęcie, którego znaczenie ewoluowało. Pierwotnie oznaczało prawo, w świetle którego prawowity spadkobierca (dziedzic) po śmierci danej osoby, otrzymywał jego majątek, tym samym przedłużając jego istnienie. Analizując pojęcie „dziedziczenia” uwidacznia się nacisk na jego materialny aspekt. Drugim członem jest kultura. Kultura jest powszechnie używanym i znanym pojęciem co niesie ze sobą pewne konsekwencje. Z jednej strony kultura wydaje się

czymś oczywistym i namacalnym. Z innej perspektywy, jeśli chodzi o jej wskazanie i zdefiniowanie, wydaje się być ona pojęciem dość abstrakcyjnym. Wielu badaczy podejmuje próbę zdefiniowania kultury. W przypadku dziedzictwa kulturowego, sama kultura musi być rozumiana jako całokształt osiągnięć ludzkości zarówno tych materialnych jak i duchowych, które zostały zgromadzone, utrwalone i przekazywane z pokolenia na pokolenie. Tak rozumiana kultura przedstawia dorobek ludzkości zarówno w sferze materialnej jak i niematerialnej (Naruszewicz-Duchlińska, 2007).

Znając zakres, jaki obejmuje dziedzictwo kulturowe, konieczne wydaje się wskazanie, co może być uznane za dziedzictwo. Wiadomo już, że są to zarówno dobra materialne jak i niematerialne (Marie-Theres, 2007). Do znaczenia niematerialnego możemy zaliczyć literaturę, muzykę, lokalny dialekt, techniki i umiejętności, zachowania i obyczaje. Natomiast za dziedzictwo materialne uważa się wszelkie nieruchomości, przedmioty codziennego użytku i krajobrazy, na których kształt i strukturę wpłynęła działalność człowieka (Boryczka & Zasina, 2016). Obok dziedzictwa kulturowego możemy wskazać dziedzictwo duchowe, przemysłowe, polityczne, narodowe, cudze i wspólne (Pruszyński, 2001).

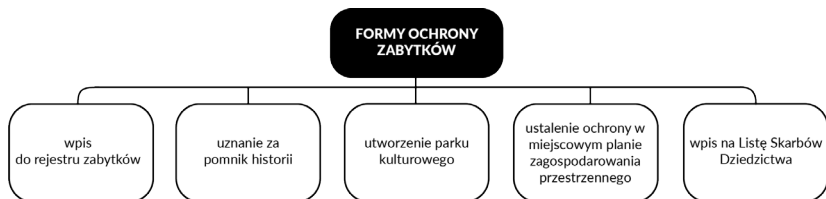
Po przybliżeniu i zdefiniowaniu dziedzictwa kulturowego, dość łatwo wyobrazić sobie sferę niematerialną, a pojawia się problem ze zrozumieniem, co jest tak naprawdę dorobkiem materialnym. Dlaczego, dany obiekt uważany jest za zabytkowy, a inne pomimo wybudowania w tym samym lub podobnym okresie są pomijane. Przy nadawaniu określonym obiektom miana zabytku, kluczowe są kryteria oceny. Aby uznać obiekt za zabytkowy nie wystarczy posługiwać się tylko kryterium „dawności”. Istotna jest również historia wydarzeń i zjawisk, które zaszły w przeszłości w danym obiekcie i trwale zapisały się na kartach historii. Kluczowym elementem jest tutaj autentyczność obiektu, bowiem rzadko kiedy rekonstrukcje obiektów zabytkowych uznawane są za zabytek – jednym z wyjątków na skalę europejską jest rekonstrukcja Starego Miasta w Warszawie. Pozostałe walory, do których zaliczamy estetykę obiektu, jego wartość ekonomiczną i użytkową oraz krajobraz, jaki tworzy, są dodatkowym atutem zwiększającym jego szanse na uznanie go jako cennego historycznie (Pawłowska, 2002). Jednak, żaden obiekt nie będzie zabytkowy, jeśli w społeczeństwie nie będzie uczucia przynależności do niego. Każdy zabytek, jest swoistym spoiwem dla narodu. Nieoceniona jest wartość emocjonalna i integracyjna, jaką wywołują obiekty kultury (Gosztyła & Pasztor, 2013).

Jeszcze do niedawna zabytki kultury były marginalizowane, uważane za pozostałości po dawnych systemach władzy, które w konsekwencji bezpowrotnie niszczone. Nie przywiązywano do nich zbyt dużej wagi, a często zabytkową zabudowę śródmieść miejskich uważano za prymitywną, nadającą się jedynie do wyburzenia. Obecnie zabytki przeszłości stawiają nowe wyzwania przed władzami. Przede

wszystkim dziedzictwo przestało być traktowane jako zwyczajny i mało znaczący spadek przeszłości, a stało się towarem, który świetnie wypromuje i pozwoli zbudować markę oraz wizerunek danego miejsca. Prowadzenie takich zabiegów, oprócz szeregu korzyści marketingowych i ekonomicznych, wzmacnia uczucie tożsamości w mieszkańcach. Tylko świadome i aktywne społeczeństwo będzie w stanie zachować i przekazać wartość istniejącego obiektu przeszłości (Gosztyła & Pasztor, 2013).

Ochrona dziedzictwa jest zadaniem trudnym, wymagającym koordynacji działań różnych grup i podmiotów. Z racji złożoności dziedzictwa kulturowego, na jego ochronę wpływa wiele uwarunkowań instytucjonalnych, prawnych, organizacyjnych oraz społecznych. Istotne znaczenie w ochronie zabytków mają wszelkie dokumenty prawa miejscowego, regionalnego oraz międzynarodowego. Szczególnymi dokumentami są akty prawne UNESCO i Rady Europy. W polskim prawie istotnym dokumentem jest ustawa z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wskazując tę ustawę, warto pokazać różnice pomiędzy ochroną a opieką nad zabytkami. Ochrona zabytków powierzona jest organom administracji publicznej, natomiast opieka – prywatnym właścicielom zabytków (Gosztyła & Pasztor, 2013).

Rys. 1. Formy ochrony zabytków

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568 Ustawa z dn. 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z późniejszymi zmianami.

W polskim prawie istnieje pięć form ochrony zabytków (rys. 1.), tj. wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego oraz wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568). Niewątpliwie najwyższą i najbardziej prestiżową formą ochrony jest nadanie tytułu pomnika historii. Uznanie zabytku za pomnik historii jest swoistym wyróżnieniem i wyrazem szacunku zarówno ze strony władz jak i społeczeństwa. Nominacja obiektu do tak wysoko postawionej rangą formy ochrony oznacza jego silne powiązania z tradycją regionu i wzbudza poczucie społecznej odpowiedzialności i tożsamości.

Pomnikiem historii może zostać zabytek nieruchomy, figurujący w rejestrze zabytków, bądź park kulturowy, odznaczający się szczególnymi wartościami dla polskiej kultury. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego po uzyskaniu opinii od Rady Ochrony Zabytków przedkłada wniosek z prośbą o włączenie określonego obiektu na listę do Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i to w gestii Prezydenta leży nadanie tytułu pomnika historii. Prezydent ma prawo złożyć wniosek do Komitetu Dziedzictwa Światowego o wpisanie wyznaczonego pomnika historii na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, co skutkuje objęciem go ochroną w świetle Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Forum Debaty Publicznej, 2012). Pomnikami historii w Polsce są obiekty, które posiadają uniwersalne wartości oraz mają wyjątkowe znaczenie nie tylko ogólnopolskie, ale również ogólnoswiatowe, co predysponuje je do ujęcia na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO (Marcinek, 2014).

Obiekt zabytkowy, aby mógł mieć nadany tytuł pomnika historii, oprócz posiadania ewidentnych wartości dla polskiej kultury oraz stanowienia wartości dla przyszłych pokoleń, musi mieć zachowany pierwotny lub niezaawężalnie przekształcony projekt przestrzenny, być zachowany w stanie dobrym bądź pozwalającym na jego rewaloryzację, być właściwie uwidoczniony w krajobrazie i przestrzeni miejskiej oraz być dziełem znamienitych twórców (architektów, architektów krajobrazów, planistów lub ogrodników) (Forum Debaty Publicznej, 2012). Pomnikami historii mogą zostać układy urbanistyczne i ruralistyczne, zespoły rezydencjonalne, zespoły sakralne i sepulkralne, krajobrazy kulturowe, zabytki techniki, dzieła architektury i budownictwa, pola bitew, miejsca pamięci istotnych wydarzeń lub postaci historycznych, budownictwo obronne, ogrody, parki oraz zabytki archeologiczne (rys 2.). Od 1994 roku tytuł pomnika historii nadano stu siedmiu zabytkowym obiektom znajdującym się na terenie całej Polski. Z roku na rok liczba ta zwiększa się o kolejne miejsca warte pamięci i uhonorowania (Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2020).

Rys 2. Rodzaje pomników historii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Marcinek (2014).

Wyróżnienie danych miejsc tytułem pomnika historii można wykorzystać do jednej z bardziej istotnych rzeczy, jaką jest budowanie świadomości społeczności oraz władz lokalnych w miejscu ich występowania, jak również budowy marki miejsca i jego promocji na tle zarówno kraju jak i świata. Pomniki historii są świadectwem wartości oraz dowodem, nie tylko dla lokalnych mieszkańców, ale też dla odwiedzających te miejsca, na to, że mają do czynienia z dziedzictwem o naprawdę szczególnym znaczeniu (Forum Debaty Publicznej, 2012).

Łódź - wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego

„Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego” – pomnik historii Łodzi przyznany na początku lutego 2015 roku w ramach uznania dla XIX wiecznej metropolii, która skrywała swój unikalny potencjał przed wszystkimi, nawet przed własnymi mieszkańcami. Świadczy on o uznaniu unikalności kulturowej i architektonicznej tego miasta, ale również jest dowodem na to, że wielokulturowy dorobek Łodzi jest bardzo istotny dla polskiego dziedzictwa (Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2015).

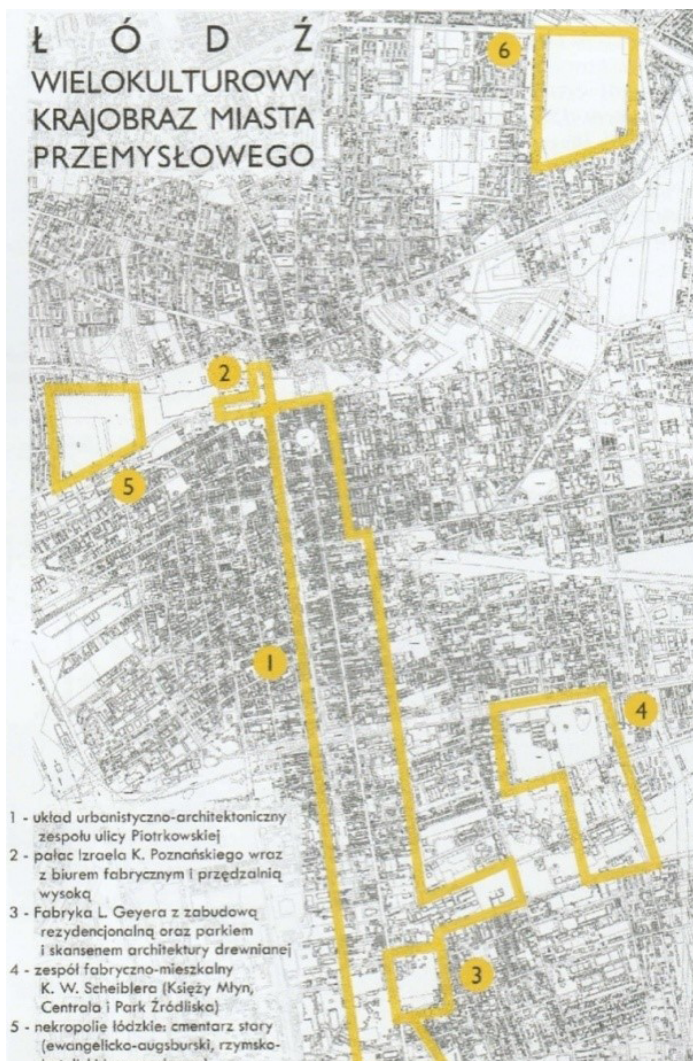
Łódź to specyficzne miasto z wielowiekową historią. Przez swoją charakterystyczną strukturę przez dłuższy czas uważana była za miasto „bez historii”. Łódź pomimo istnienia już w czasach średniowiecza nie posiada charakterystycznych murów obronnych, rynku w centrum miasta i górującego ponad wszystkim zamku. Intensywny rozwój Łodzi nastąpił dopiero w XIX wieku, a dokładnie począwszy od 1820 roku, kiedy Łódź włączono do grupy osad przemysłowych. Najwięcej cennych zabytków pochodzi z XIX wieku, z ery rozkwitu przemysłu włókienniczego (Kwiecińska-Trzewikowska, 2016).

Krajobraz miasta składa się z niemalże kompletnego zespołu zabytkowej zabudowy pochodzącej z XIX i XX wieku, co świadczy nie tylko o jego zjawiskowości czy też o historycznym charakterze, ale również o tym, że jest ewenementem w skali międzynarodowej. Ponadto należy zwrócić uwagę na to, że pomnik historii Łodzi jest jednym z największych z listy wszystkich stu siedmiu pomników (poprzez rozległość obszaru oraz liczbę zabytkowych obiektów). Znajdują się tam najbardziej istotne elementy XIX-wiecznego ośrodka przemysłu włókienniczego – jednego z najbardziej monumentalnych w Europie.

W obrębie tego pomnika mieszczą się kompleksy pofabryczne takie jak: zespół byłych przędzalni Karola Scheiblera, Biała Fabryka Ludwika Geyera, XIX-wieczne wille i pałace (m.in. pałac Poznańskiego, pałac Scheiblera, willa Herbstów), osiedle robotnicze Księży Młyn. Poprzez wzgląd na wielokulturowość i wielonarodowość osób, które wpłynęły na budowę miasta są to również cmentarz żydowski i stary cmentarz (rys 3.). Osią, będącą również łącznikiem wszystkich wymienionych

miejs, jest układ urbanistyczno-przestrzenny ulicy Piotrkowskiej – łącznie z placem Wolności i ulicą Moniuszki. Wszystkie te zabytki mają reprezentatywny charakter dla miasta, ukazując jego wielokulturowość. Pomnik historii Łodzi jest spójnym krajobrazem miasta, odkrywającym przebieg jego rozwoju oraz historię (Kwiecińska-Trzewikowska, 2016).

Rys. 3. Pomnik historii Łodzi – Rozmieszczenie obiektów w strukturze przestrzennej miasta

Źródło: Kwiecińska-Trzewikowska (2016).

Zakończenie

Kominy, fabryki, wille, pałace, kamienice, kościoły, synagogi, cmentarze (katolickie, żydowskie, wielowyznaniowe) to właśnie Łódź i jej wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego. Dziedzictwo kulturowe stanowiące niezwykłą wartość dla kultury. Przez bardzo długi czas niedoceniane. Kto nie słyszał stwierdzeń „Łódź jest nudnym, brzydkim i brudnym miastem”, „Nic tam nie ma”, „Po co tracić czas, żeby tam przyjechać?”. Pewnie większość z nas. Jednakże, to od nas samych zależy, jak będziemy postrzegać dane miejsce i czy osobiście tego miejsca doświadczymy. Dlatego istotną kwestią jest budowanie poczucia tożsamości w społeczności lokalnej, która zamieszkuje daną jednostkę. Jeżeli jesteśmy nastawieni do czegoś bardziej przychylnie chcemy się angażować w opiekę nad obiektami, a także czerpać z nich dumę. Naszym zdaniem właśnie to Łódź jest potrzebne – więcej osób, które dostrzegą i pokażą innym unikalną wartość tego miasta.

Uznanie wielokulturowego krajobrazu miasta Łodzi za Pomnik Historii jest pierwszym krokiem ku spojrzeniu na miasto z innej perspektywy. Właśnie ta przemysłowa, nudna i szara Łódź jest wyjątkowa. Wyjątkowa w tak specyficzny i odmienny sposób, że przez lata była uznawana za miasto nieatrakcyjne i bez historii. Ktoś powie, że trudno w tej szarości Łodzi szukać czegoś unikatowego. Ale to jest właśnie jej charakter, jej specyfika i jej znak rozpoznawczy. Niewątpliwie Łódź jest miastem unikatowym. Próżno szukać w Łodzi zamku, murów obronnych, baszt średniowiecznych czy wielkomiejskich placów. Są to elementy historii zarezerwowane dla innych miast. Łódź to fabryki, ulica Piotrkowska, fabrykanckie wille i pałace, ogrody i parki miejskie, kamienice oraz szare niebo tak jak pisał niegdyś Julian Tuwim: „Więc kocham twą 'urodę złą', Jak matkę niedobrą – dziecię, Kocham twych ulic szarzyzną mdłą, Najdroższe miasto na świecie!” (Literatura Wywrota, 2010).

Bibliografia:

1. Boryczka, E. & Zasina, J. (2016). Dziedzictwo kulturowe i tożsamość miasta, [w:] Nowakowska A., Przygodzki Z. & Rzeńca A. (red.), *EkoMiasto#Społeczeństwo. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
2. Biuletyn Forum Debaty Publicznej (2012). Pomniki historii – źródło dziedzictwa kultury. Numer 10. Warszawa: Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.
3. Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568 Ustawa z dn. 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z późniejszymi zmianami.
4. Goszyła, M. & Pasztor, P. (2013). *Konserwacja i ochrona zabytków architektury*. Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej.
5. Kwiecińska-Trzewikowska, K. (2016). Pomnik historii, Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego, *Renowacje i zabytki*, 1/2016.
6. Literatura Wywrota. (2010.03.05). Łódź – Julian Tuwim. Dostęp dnia 2020.06.24 ze źródła: www.literatura.wywrota.pl/wiersz-klasyka/38257-julian-tuwim-lodz.html.
7. Marcinek, R. (2014). *Pomniki historii: najcenniejsze obiekty i zespoły zabytkowe w Polsce*. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
8. Marie-Theres, A. (2007). *Kultura, dziedzictwo, tożsamość*, [w:] Murzyn M, & Purchla J. (red.), *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
9. Michalak, J. (2016). *Pomnik historii jako instrument ochrony obiektów zabytkowych i promocji. Przykład Łodzi.*, Łódź: Uniwersytet Łódzki, praca licencjacka, materiał niepublikowany.
10. Narodowy Instytut Dziedzictwa. (2015.03.10). Łódź – Wielokulturowy Krajobraz Miasta Przemysłowego. Dostęp dnia 2020.06.24 ze źródła: www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Pomniki_historii/Liste_miejsc/miejsc.php?ID=2787.
11. Narodowy Instytut Dziedzictwa. (2017.03.15). 10 nowych Pomników Historii. Dostęp dnia 2020.06.24 ze źródła: www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/news.php?ID=3412.
12. Narodowy Instytut Dziedzictwa (2020.06.24). Pomniki Historii. Dostęp dnia 2020.06.24 ze źródła: www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Pomniki_historii/.
13. Naruszewicz-Duchlińska, A. (red.) (2007). *Róbcie teatr... Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Bohdanowi Głuszcakowi*. Olsztyn: Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
14. Pawłowska, K. (2002). *Ochrona dziedzictwa kulturowego: Zarządzanie i partycypacja społeczna*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
15. Perzyna, A. (2016.08.28). Nowa forma ochrony zabytków – wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa. Dostęp dnia 2020.06.24 ze źródła: www.lex.pl/czytaj/-/artykul/nowa-forma-ochrony-zabytkow-wpis-na-liste-skarbow-dziedzictwa.
16. Pruszyński, J. (2001). *Dziedzictwo kultury Polski, jego straty i ochrona prawna*. Kraków: Wydawnictwo Zakamycze.
17. Rzepecka, M. (2011). *Ochrona zabytków*. Wrocław: Wydawnictwo PRESSCOM.
18. Tomaszewski, A. (2013). *Ku nowej filozofii dziedzictwa*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury